

АКАДЕМСКЕ БЕСЕДЕ

Књига I

ISSN 2466-5134

SERBIAN ACADEMY OF SCIENCES AND ARTS

PRESIDENCY

ACADEMIC SPEECHES

Volume 1

Accepted on October 20th 2016, at the 7th meeting of the
SASA Presidency

Editor

academician
MIRO VUKSANOVIĆ

BELGRADE
2016

ISSN 2466-5134

СРПСКА АКАДЕМИЈА НАУКА И УМЕТНОСТИ

ПРЕДСЕДНИШТВО

АКАДЕМСКЕ БЕСЕДЕ

Књига 1

Примљено на VII седници Председништва САНУ
од 20. октобра 2016. године

Уредник

академик
МИРО ВУКСАНОВИЋ

БЕОГРАД
2016

SASA PRESIDENCY

academician Vladimir S. Kostić,
President of SASA

academician Zoran V. Popović,
Vice President of SASA for Natural Sciences

academician Ljubomir Maksimović,
Vice President of SASA for Social Sciences

academician Marko Anđelković,
Secretary General of SASA

academician Stevan Pilipović,
President of SASA Branch in Novi SAD

academician Gradimir Milovanović,
*Secretary of the Department of Mathematics,
Physics and Geo Sciences*

academician Miroslav Gašić,
*Secretary of the Department of Chemical
and Biological Sciences*

academician Zoran Lj. Petrović,
Secretary of the Department of Technical Sciences

academician Dragan Micić,
Secretary of the Department of Medical Sciences

academician Predrag Piper,
Secretary of the Department of Language and Literature

academician Časlav Očić,
Secretary of the Department of Social Sciences

academician Mihailo Vojvodić,
Secretary of the Department of Historical Sciences

academician Milan Lojanica,
Secretary of the Department of Fine Arts and Music

ПРЕДСЕДНИШТВО САНУ

академик Владимир С. Костић,
п̄редседник САНУ

академик Зоран В. Поповић,
п̄ошп̄редседник САНУ за п̄риродне науке

академик Љубомир Максимовић,
п̄ошп̄редседник САНУ за друшп̄вене науке

академик Марко Анђелковић,
п̄енерални секретар САНУ

академик Стеван Пилиповић,
п̄редседник Опранка САНУ у Новом Сагу

академик Градимир Миловановић,
*секретар Одељења за математичку,
физику и тео-науке*

академик Мирослав Гашић,
*секретар Одељења хемијских
и биолошких наука*

академик Зоран Љ. Петровић
секретар Одељења п̄техничких наука

академик Драган Мицић,
секретар Одељења медицинских наука

академик Предраг Пипер,
секретар Одељења језика и књижевности

академик Часлав Оцић,
секретар Одељења друшп̄вених наука

академик Михаило Војводић,
секретар Одељења историјских наука

академик Милан Лојаница,
секретар Одељења ликовне и музичке уметности

Ликовни прилози

Петар Лубарда

Наука, слика, Свечана сала САНУ
(на предњим корицама)

Мило Милуновић

Умејноси, слика, Свечана сала САНУ
(на задњим корицама)

Ђорђе Јовановић

Наука и умејносии, скулптура, улазни хол у САНУ
(на почетку књиге)

Младен Србиновић

Детаљи *Вишража*, Свечана сала САНУ
(на белинама у књизи)

САДРЖАЈ

Академик Владимир С. Костић, председник САНУ <i>Поздравна реч</i>	15
Академик Миро Вуксановић <i>О ирисџујним бесегама срџских акагемика</i>	17
Приступне беседе садашњих редовних чланова САНУ	29
Одељење за математику, физику и гео-науке	
Академик Миљко Сатарић <i>Микроџубуле, коридори за унуџарћелијски саобраћај и сиџализацију</i>	49
Академик Зоран Кнежевић <i>Quo vadis mechanica coelestis?</i>	65
Одељење хемијских и биолошких наука	
Академик Милена Стевановић <i>SOX џени: од оџкрића до функције</i>	87
Академик Славко Ментус <i>Секундарни елекџрохемијски извори енерџије са унџеркалаџним елекџродним маџеријалима</i>	109
Одељење техничких наука	
Академик Дејан Б. Поповић <i>Енџроџија или неџенџроџија: шџа је уџиџало на мој развој?</i>	137

Академик Душан Теодоровић <i>Моделирање саобраћаја</i>	149
---	-----

Одељење медицинских наука

Академик Ђорђе Радак <i>Кароидна хирургија, 360 секунди самоће</i>	167
Академик Небојша Радуновић <i>Од хелије до новорођенчећа</i>	185
Академик Душица Лечић Тошевски <i>Рај и мир у исихијајрији</i>	203

Одељење језика и књижевности

Академик Јасмина Грковић-Мејдор <i>Обрасци заклињања у историјској јерсијективи: линвистички и коинивни увиди</i>	223
Академик Миро Вуксановић <i>Балада о најдражој речи</i>	235

Одељење друштвених наука

Академик Коста Чавошки <i>Слава и бесмртност</i>	245
Академик Часлав Оцић <i>Крај рада или ново ројство?</i>	257

Одељење историјских наука

Академик Михаило Војводић <i>Берлински конгрес – после тридесет година (српски јојлед)</i>	273
---	-----

Одељење ликовне и музичке уметности

Академик Петар Омчикус <i>Изложба слика</i>	291
--	-----

Радне биографије беседника

Миљко Сатарић	299
Зоран Кнежевић	303

Милена Стевановић	309
Славко Ментус	315
Дејан Б. Поповић	321
Душан Теодоровић	327
Ђорђе Радак	333
Небојша Радуновић	339
Душица Лечић Тошевски	345
Јасмина Грковић-Мејдор	351
Миро Вуксановић	355
Коста Чавошки	359
Часлав Оцић	363
Михаило Војводић	369
Петар Омчикус	373

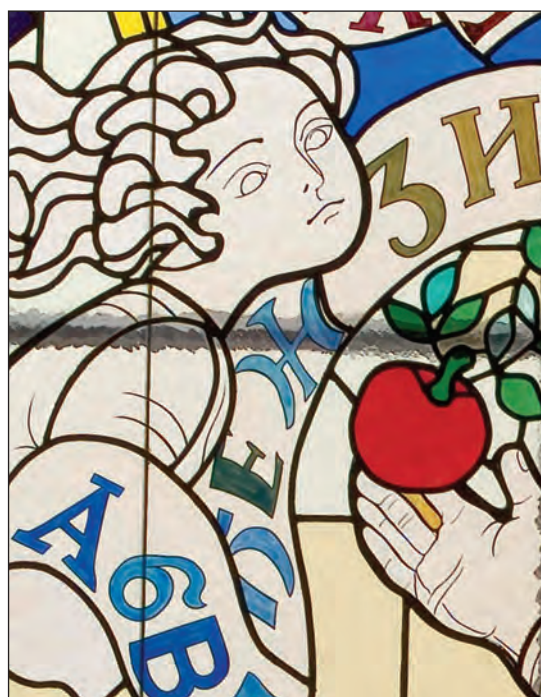

ОДЕЉЕЊЕ ИСТОРИЈСКИХ НАУКА

Михаило Војводић

*Берлински конгрес – њосле
њридесеј њодина
(срѓски њоїлег)*

Српска историјска наука убележила је у своје резултате велики број расправа, студија, огледа, оцена, критика посвећених Берлинском конгресу, догађају који је скоро пре један и по век окупирао пажњу тадашње Европе. Био је то логичан израз односа према једном великом међународном конгресу сазваном после ратних збивања 1876–1878. године који је требало не само да закључи резултате рата на увек трусном Балкану него и да одреди смернице за будућност односа међу европским земљама и народима. С обзиром на то да је Србија била непосредни учесник тих ратова подстакнутих покретањем ослободилачке борбе српског народа у Босни и Херцеговини, а који су претходили Берлинском конгресу, српска историографија имала је довољно разлога да му посвети заслужену пажњу. Дела настала из пера тадашњих угледних учесника збивања као и научна заоставштина наших старијих историчара, оставили су нам о Конгресу доста тумачења. Због свега тога, мој задатак данас није био одређен намером да се бавим досадашњим резултатима проучавања Берлинског конгреса. Замисао ми је била да се вратим српском јавном мишљењу и ставовима политике, дакле, у првом реду изворним оценама којима се реаговало онда када су одлуке Конгреса биле после тридесет година драстично прекршене од стране оних који су их донели. Обратио сам се, дакле, изворима у жељи да одговорим на то како се у Србији после једног временског растојања видео Конгрес, његови резултати, и како је према њему и проистеклим последицама, накнадно, требало заузети држање.

Остварење тежње српског народа за ослобођењем у новом веку, које је отпочело још крајем 18. века, кренуло је 1804. године свом силином, ношено неугасивом тежњом да се што пре испуни. По речима Стојана Новаковића, то је показивало да „стара српска држава стреса са себе сан и дремеж и најављује почетак васкрслог живота“ који ће бити обележен

успостављањем аутономне Србије. Политика те државе ставила је себи у задатак везивање са Босном и Херцеговином и потом Старом Србијом. Српски владари и државници попут Александра Карађорђевића и Михаила Обреновића, Илије Гарашанина, Јована Ристића мислили су да би најпре спајањем Србије са Босном и Херцеговином било створено језгро из кога би могао проистећи следећи корак – уједињеност српског народа. Покретање босанскохерцеговачког устанка против турске власти 1875. године и отварање нове балканске кризе био је заправо подстицај да се нешто одлучније предузме у том правцу. Јован Ристић, министар Кнежевине Србије је, штавише, 1876. године предлагао да се омогући Србији да преузме административну управу над Босном и Херцеговином како би се тамошњем српском народу заштитио живот и омогућио опстанак, а када Порта на то није пристала, дошло је до разлаза између Србије и Турске, а потом и до међусобног рата. Ратна криза у којој су поред Србије учествовале и Русија и Црна Гора окончана је Берлинским конгресом 1878. године.

Берлински конгрес великих европских сила покопао је наде српскога народа да ће се приближити ослобођењу и уједињењу свих његових делова. Признање самосталности Србије и Црне Горе били су под сенком окупације Босне и Херцеговине од стране аустроугарских трупа и њиховог запоседања вароши и путева у Новопазарском санцаку. Признањем две бугарске аутономне државне целине Србија је добила опасног супарника у борби за српски живаљ у Старој Србији и делу македонске територије. Упркос томе, Србија се у годинама после Конгреса посветила изградњи саобраћајница које су је спајале са турским железницама, а које су проистицале из њеног посебног уговора са Аустроугарском, затим унапређењу трговине. Значајан напор уложила је и у изградњу уговорног капацитета, успостављању дипломатских односа пре свега са великим силама, унапређењу сопствених финансија и преговарању са иностраним банкама за добијање неопходног капитала. На унутрашњем плану се, уз одређене тешкоће и застоје, засновао модеран политички живот и чињен је напор да се парламентом ограничи владарски апсолутизам.

Иако се у Србији није крило разочарање Берлинским конгресом, пре свега због одлуке о окупацији Босне и Херцеговине у којима је живела трећина од укупног српског живља,

у српској јавности и међу новонасталим политичким странкама, Радикалној, Напредној и Либералној, са доста стрпљења се гледало на будућност и то у погледу остварења ослободилачког програма који је, као што смо рекли, више деценија пре тога постао део политичког бића, могло би се рећи, сваког њеног појединца. Било је више разлога који су утицали на то да свакодневна атмосфера у политичком животу Србије не буде сувише оптерећена одлукама Берлинског конгреса. Као прво, окупација Босне и Херцеговине била је правно привремена јер је Европа поверила мандат Аустроугарској само да тамо уреди стање и омогући мир. С друге стране, изгледало је да је разлог упућивања Аустроугарске на Балкан правданог потребом за очувањем европских интереса од, како се говорило, „најезде“ Русије на Балкан и истовремено учвршћењем независности балканских народа, био све мање актуелан јер се руска политика показала спремном за договорни однос са заинтересованим силама. Европски развој у деценијама после Берлинског конгреса показивао је општи културни напредак који је обећавао повољан утицај и на будућност балканског простора. Исказивале су се и појачане симпатије делова Европе према Балкану. У Русији се јавно изражавала наклоност према идеји подршке балканским народима. Уза све то, у Босни и Херцеговини растао је самостални покрет тако да је тамошњи народ успео да се избори за црквено-школску аутономију. Могло се из свега тога са извесношћу претпоставити да су настали услови да се тумачење одлука Берлинског конгреса врати изворним образложењима. Све то створило је чврсто уверење у Србији и Црној Гори, као и код српског народа уопште, да Босна и Херцеговина нису дефинитивно отргнуте из српске заједнице.

С обзиром на то да је положај у коме су се нашле Босна и Херцеговина довео до привременог застоја иницијативе Србије према тамошњем делу српског народа, у жижу српске јавности и политике дошли су Срби у Старој Србији и Македонији. Због претензија осталих балканских држава повећала се опасност и за тај део српског народа под непосредном влашћу Цариграда. Верска и просветна пропаганда Бугара и Грка донела им је велики успех у својатању или преобраћању Срба који су тамо још очували свој идентитет. Подстицај за јачање националне политике Србије која би се супротставила конкуренцији суседа дали су угледни писци, публицисти,

научници, који су најодлучније дигли глас у корист српског народа у Турској и давали предлоге да се побољша његова судбина. Писана реч у Србији у годинама после Берлинског конгреса, дакле, осамдесетих и деведесетих година 19. века, зато је више анализирао положај српског народа у Старој Србији и Македонији тражећи у томе приоритетне задатке спољнополитичког ангажовања Србије. Жеља је била, заправо, да се покаже заинтересованост за судбину тамошњих Срба и и да се укаже на то да је вођење одговарајуће политике земље средство да се они узму у заштиту. То је требало и да подстакне званичну политику Србије да судбини српског народа одреди најзначајније место у укупним односима Србије и Турске и уопште допринесе једној клими у Србији која би Источно питање и српско питање као његов органски део држала у жижи интересовања. Радило се, заправо, о једином могућем тадашњем циљу, што би се могло назвати и само привременом етапом. Потпуно решење судбине Срба подразумевало би и онај део који је био окупиран од Аустроугарске, дакле у Босни и Херцеговини, али то је тада било само у перспективи.

Очекивања јавности, државних власти и политичких личности у Србији да ће се једнога дана свакако поставити питање поштовања најважније одлуке Берлинског конгреса о привременој окупацији Босне и Херцеговине (чл. 25), односно да ће доћи до поновног успостављања пуног суверенитета свих облика власти Турске у тим покрајинама била су грубо нарушена 1908. године. Аустроугарска је 7. октобра прогласила анексију Босне и Херцеговине, а окружницом њеног министра иностраних дела Ерентала обавештене су о томе све велике силе, а да за то није тражена њихова сагласност. Задат је био смртни ударац Берлинском уговору, јер се радило о укидању његовог најважнијег члана (чл. 25) после чега он практично више није постојао. Био је то шок за српску јавност, која је видно изразила своје негодовање, али и за шире политичке кругове. Једино неколико водећих српских политичара нису били сасвим изненађени. Милован Миловановић, српски министар спољних послова, месец дана уочи прогласа био је од руске стране обавештен да се Беч спрема на тај корак и да ће се то убрзо догодити.

Проглашење анексије није у свести српског народа остављало места за дилеме или наде у повољнија ишчекивања. Показало се, међутим, да се нити српска јавност нити политичке

партије нису бавиле само будућношћу која ће проистећи из тог чина. Из читаве активности која је покренута у Србији могло се закључити да је то била јединствена прилика да се у тако сложеним околностима, са удаљености од тридесет година, изнесу озбиљне и утемељене оцене о Берлинском конгресу и његовим последицама па да се из тог угла процени шта даље предстоји, шта Србији ваља чинити.

Јавност Србије била је окупирана чином дефинитивног уласка Босне и Херцеговине у састав Аустроугарске монархије. „Она је 30 година тамо утрошила у негирању српског имена, у стварању хрватскога, народноснога и босанског језика, у подизању нешто јавних грађевина, путева и железница; а међутим, нерешавањем аграрног питања и неподизањем народне привреде и просвете, она је народ довела до просјачког штапа“, огласио се радикалски лист *Ogjek*. При томе се у Србији са зебњом гледало и на судбину која после тога предстоји земљи и српском живљу у Старој Србији и делу Македоније, с обзиром на то да су земље од Митровице до Скопског санџака биле *de facto* под аустроугарском контролом али истовремено и изложене насиљима Арбанаса. Видело се, међутим, да су све очи српске јавности биле уперене у Берлински конгрес у чијим одлукама се сада отворено налазио извор за све недаће које су снашле српски народ. „Велике силе морају ићи на ново договарање, јер ако ћуте и пређу преко тога значило би пристајање на отварање ере мучних препада и права јачега, у којој би било вечитога страховања од судара“, оценио је радикалски лист *Самоујрава*. Многи су се сетили вести које су кружиле после Берлинског конгреса да је над српским земљама извршена нова деоба Пољске. „Право народности, право историјско [...] сурвало се у бездан пред надмоћном грубом силом“, оценио је Стојан Новаковић. У штампи се писало да Србија има право да протестује против Берлинског уговора који прети њеној егзистенцији, ако не непосредно, а оно у блиској будућности. У напредњачком листу *Недељни њреїлег* могла се прочитати и оцена да је Србија кажњена 1878. што је дигла главу српског и југословенског васкрса. Говорило се и о „проклетству Берлинског конгреса“. Забележена је изјава бившег француског министра иностраних дела, историчара и одличног политичког писца Габријела Анотоа да промена окупације у анексију не би могла имати оправдања за неки „општи рат“. На то се одговарало речима да постоји

и друга врста рата, а то је да Аустроугарска добије против себе српску народну слогу. Била је то поука и порука Берлинског конгреса у чије време нити Србија са Црном Гором нити Русија ни Турска нису помишљале на отпор. Сада се, међутим, сагледавао и план Аустроугарске, спреман још 1876, да се у свом балканском наступу неће зауставити. С обзиром на то да се ни Русија није јавно супротставила анексији, као што није могла ни 1878. да манифестује одлучност да би се спречила окупација Босне и Херцеговине, сматрало се да више од тридесет година она и Аустроугарска иду руку под руку. Говорило се да је такву политику инспирисала „руска дворска камарила која је у немштини огрезла“, а да је руска дипломатија била само њено оруђе. Српска јавност веровала је да Аустроугарска акт о анексији није промовисала без пристанка великих сила, мада о томе није било сазнања. Оцењивало се, не без огорчења, да силе само говоре у прилог Берлинског уговора и интегритета Турске, а да заправо чине супротно – једно говоре а друго творе. Дакле, српска јавност рачунала је на исправку повређеног Берлинског уговора.

И већина српских политичара, чланови политичких партија, били су исто тако затечени чином анексије. Скоро без изузетка констатовали су да је Берлински уговор био тиме смртно погођен, иако су се многи од њих у претходним деценијама надали ревизији тог уговора који је српској спољној политици, а посебно националној, наметнуо животна ограничења. Живели су, дакле, у уверењу, исто као и српска јавност, да ће доћи дан када ће се уговор коначно расправити, само га треба стрпљиво чекати. Томе су допринеле и промене у Турској у јулу и августу 1908. године, победа младотурске револуције и крајње неизвесна будућност те земље, а посебно њеног европског дела. Карактеристично је, међутим, да се сада највећи део српских политичара скоро није у јавности појединачно оглашавао. Сви највиши представници политичких партија били су заједно са једним бројем својих истакнутих чланова посланици у Народној скупштини: владајући радикали укључујући и самосталце, који су од 1903. године имали парламентарну већину са својим ауторитативним прваком Николом Пашићем, који је сада међу првима затражио да се обустави свака партијска борба и да се пружи рука општој српској слози, а после њега угледним министром спољних послова Милованом Миловановићем у влади на челу са Петром

Велимировићем, који су били изложени критичком суду једног веома поштованог Стојана Новаковића, вође напредњака, затим упозорењима одлучног и ратоборног Стојана Рибарца, шефа националне странке, и, напokon, негодовањима социјал-демократских првака увек спремних да се супротстављају владиним ставовима, а с друге стране и појединих истакнутих чланова који су имали угледа у политичком животу. С обзиром на то да је Скупштина врло брзо после проглашења анексије одржала две тајне седнице како би се пружила прилика члановима да буду слободнији у својим изјавама, а затим од 12. октобра отпочела вишемесечно јавно заседање, била је то прилика да српска званична политика, такорећи у скупштинским просторијама, изнесе своје погледе на Берлински конгрес, на то шта је од њега остало, ако је шта остало, и куда даље.

Прво реаговање српске политике било је у облику владине протестне ноте, истога дана када је вест о анексији објављена, с нагласком на тврдњу да је учињена флагрантна повреда стања створеног на Берлинском конгресу. Тражило се да се поврати пређашњи положај Босне и Херцеговине или да се уприличи правична накнада која би српском народу гарантовала опстанак. Суздржано реаговање сила на овај допис, а с друге стране незадовољство многих Срба његовом садржином којом се, како се говорило, тргује националним интересима у Босни и Херцеговини, указали су на потребу да Народна скупштина изнесе своје мишљење о томе шта се све мора предузети.

Цела атмосфера током скупштинског заседања одисала је опредељењем да се Србија заложи за одржавање плебисцита у Босни и Херцеговини и за самоопредељење тамошњег народа. На предлог Стојана Рибарца, шефа Националне странке, прихваћена је 12. октобра резолуција којом се осуђује кршење Берлинског уговора и повреда принципа народности јер се једној несловенској земљи присаједињују две српске земље. Тражило се зато од Владе да најенергичније заштити српске интересе. Пошто се у резолуцији не спомиње компензација, а влада се сложила са њеном садржином, тај акт постао је меродавни званични одговор Србије.

У циљу спровођења једног чврстог плана српске политике, на чијем остварењу би требало све учинити, а који би се тицао повезивања интереса целокупног српског народа и политике

Србије, идеја Владе, тачније Миловановића, била је да истакнути српски политичари попут Пашића, Новаковића и њега самог, обиђу европске престонице и представе српске захтеве како би за њих добили подршку. Кружила је тада вест да ће се на иницијативу Русије и Енглеске одржати међународна конференција на којој би се доношењем одговарајућих одлука предупредило избијање кризе из које би се можда изродило ратно решење. Намера српске владе била је да се као услов за надокнаду тражи обезбеђење права српског народа у Босни и Херцеговини и, ако се Аустроугарска не одрекне анексије, да се онда сведе на нешто мању меру територијално и политички. Миловановић који је кренуо у обилазак западноевропских престоница носио се мишљу да тамошњим владама изнесе тзв. српско питање, односно да им укаже на неопходност уједињења српског народа и да им то представи као велики међународни проблем. По договору са руским министром Извољским, кога је срео у немачкој престоници, Миловановић је мислио да би нешто од српских предлога требало држати као тајну све до конференције па их тек тамо открити.

Извештаји о тим путовањима поднети су на тајним седницама Скупштине 25, 28. и 29. децембра. Миловановић је обавестио посланике 25. децембра да нигде није наишао на разумевање за национална права Срба. Ниједна сила није о томе хтела да разговара. Упркос томе, по његовој оцени, значајно је да ће то питање савезничке силе Антанте схватити као озбиљно упозорење јер је реч о непосредној опасности по опстанак Србије, како је у ствари и било. А када је реч о евентуалној надокнади Србији, објаснио је да је то заправо онај корак који је од анексије правио српско питање. Било је зато неког оптимизма у његовим погледима. Сличан став имали су и остали известиоци, Пашић који је посетио Петроград и Новаковић који је путовао у Цариград. Видело се, међутим, да је Пашићев став био нешто тврђи јер је све захтеве Србије по њему требало ставити на аутономију Босне и Херцеговине под сизеренством султана и гаранцијом сила. Стојан Новаковић је, међутим, подвукао да главни циљ српске дипломатије треба да буде ревизија Берлинског уговора „Ми се морамо одрећи Берлинског уговора – написао је тада Новаковић у једној белешци – и поставити свој програм који је може бити требало поставити још онда“ тј. у време Берлинског конгреса.

Са доста позитивних уверења носиоци скупштинског живота су првих дана јануара 1909. године одржали још не-

колико јавних седница. Било је преко потребно да српски државници изнесу оно чега ће се у даљој политици придржавати. Погодна основа за расправу била је интерпелација коју је неколико посланика, а међу њима и Стојан Новаковић, учинили тих седница поднело министру Миловановићу. У њој је садржана оцена да је анексија само извршење плана Аустроугарске да се српски народ распарча и потчини а њој отвори пут даљег освајања на Балкану. Постављало се зато питање шта је влада учинила да се оствари жеља народа у Босни и Херцеговини за аутономним уређењем тих земаља.

Милован Миловановић је у свом одговору 2. јануара оптужио Берлински уговор да је „фаталан за Србију“, а да је акт о анексији ударио на српски народ, „на његов најбитнији и највиталнији интерес, на његова најнеоспорнија и најсветија народна права“. Питање које је тим отворено еминентно је српско питање, казао је. Зато је дужност Србије да српски карактер тог питања истакне и позове Европу да на њега обрати пажњу. Цивилизаторска улога Аустроугарске која је споменута 1878. године, сада, после тридесет година „наумила је да коначно зароби две српске земље и да онемогући независни живот Србије и Црне Горе“. Самосталност Србије и Црне Горе треба да се наслања на Босну и Херцеговину и да са њом има слободне политичке и економске везе као трајно јемство за будућност. Скоро сви посланици са одобравањем су примили ово излагање. Стојан Новаковић га је у потпуности подржао. Берлински уговор је по његовим речима са врха до дна поцепан и пред Европом је основни задатак његова потпуна ревизија. „Нама су стављене замке које је Берлински уговор макијавелистички понамештао и са којима се ми тридесет година мучимо.“ А задатак Србије је, по његовим речима, да пред Европу изнесе српско питање и да предочи да своју погрешку из 1878. има да исправи. Дакле, на „Србији је, која је онако кажњена 1878. године, да постави свој народни програм и да са њим пође у будућност“. Тражење пуне аутономије Босне и Херцеговине треба да буде захтев поднет Европи заједно са српским питањем и „тражењем свију потреба за политичко, економско и културно развијање српског народа“. Најбоље средство одбране српских интереса Новаковић је видео у закључењу балканског савеза. Њима се придружио истакнути радикал Стојан Протић по чијим речима је Берлински уговор био палијативно решење, које је током

тридесет година цепано, кидано, све до тренутка када је 1908. године и последњи његов члан уништен. Првак самосталаца Љуба Стојановић био је неуобичајено оштар у оцени српске политике. „Тридесет година, господо ћутимо ми; тридесет година у српској Скупштини не води се дискусија о спољној политици Србије, јер смо стегнути као менгелама одредбама Берлинског Уговора; тридесет година ћутимо бојећи се да од зла не направимо горе. Али кад то зло, које смо ми сматрали да је привремено, и надали се да ћемо једног дана бити ослобођени, прети да постане стално, ми не можемо више ћутати, ми морамо отворено у очи казати и Аустрији и целој Европи да Србија не може живети онако како је живела.“ Зато је у закључку свог излагања истакао да је једно скоро опште расположење у Скупштини само одбрана српских интереса с обзиром на то да је Берлински уговор подеран, а ново стање још није урађено. Високи представник Социјалдемократске партије Триша Кацлеровић је критички оценио анексију као акт насиља над једним народом који је „још пре тридесет година стављен на милост и немилост једном од најгорих режима на свету“, али је критиковао и владину недоследност у политици и њено настојање да за српску националну ствар загреје велике силе. Није се саглашавао ни са аутономијом под сизеренством султана него да се аутономија позове на плебисцит народа у Босни и Херцеговини.

Цела ова размена погледа међу политичарима у Скупштини окончана је прихватањем једног неуобичајено насловљеног предлога. Никола Пашић је 3. јануара 1909. године, позивајући се на то да ће „погодити вољу целе Скупштине“, изнео предлог чији непретенциозан, а, рекао бих, и вешто смишљен назив „Мотивисани дневни ред“ није откривао да садржи, могло би се рећи, прелом у раду на остварењу српске националне политике. У њему је била исказана увереност и као „верни израз“ Скупштине да ће српска влада настојати свим силама и предузети све мере да се при ревизији Берлинског уговора обезбеди политичка и економска самосталност Србије и Црне Горе и да ће се то постићи тек када Босна и Херцеговина добију међународни положај вазалне кнежевине под султановим сизеренством и гаранцијом сила, затим обезбеђењем везе Србије и Црне Горе кроз Босну и Херцеговину и ујемчавањем Србији „транси́та у свима железничким правцима за све државе“. Прихватање овог предлога од стране свих посланика

изузев једног (Триша Кацлеровић) крило је заправо далеко-сежну одлуку Народне скупштине. Иза неупадљивог назива била је замаскирана резолуција о српском питању у целини као трајном циљу Србије и српског народа, а са чијим процесом решавања није требало чекати.

Поставило се, међутим, питање како српске захтеве представити силама. Није се мислило да им се покаже да ће српска влада иза њих стати неодступно нити им је, без обзира на њихов став, требало споменути да су усвојени као трајни, али и непосредни програм. Још од првог дана када су прихваћени у Скупштини решило се да се неслужбено представе само као захтеви побројани у Миловановићевом излагању у Скупштини, а не да се то чини на основу неких одлука. Дакле, не би се указивало на тзв. „Мотивисани дневни ред“ од 3. јануара. Обавештење би се најпре учинило појединим лицима у пријатељским земљама па би се после тога проценио њихов став. После тога би се захтеви у облику меморандума доставили руској влади како би се можда уз њену подршку и са одобрењем осталих сила Антанте покренули на евентуалној међународној конференцији. Иако су први неслужбени разговори преко посланстава у Лондону и Паризу показали да српски захтеви не наилазе на одобравање, Миловановић их је крајем јануара 1909. упутио у облику меморандума у Петроград с молбом да га руска влада извести о свом мишљењу пре него што би га службено саопштио осталим потписницама Берлинског уговора. Било му је стало да руска влада просто стави примедбе које би српска влада усвојила па би затим постојала нада да ће она стати иза српских захтева. Руска влада се, међутим, уздржала од мешања у питање меморандума показујући да не жели себи да везује руке. Из њених оцена могло се разумети да меморандум неће Србији донети никакве користи, да ће код сила бити неповољно примљен и да ће само заострити њене односе са Аустроугарском. Упркос тој чињеници Миловановић је у преписци са руским министром иностраних дела говорио о одлуци да ће га одмах предати силама иако је мислио да ће ипак причекати. Српске посланике у западним земљама, међутим, замолио је да дискретно извести владе о привременом одлагању предлога меморандума.

Очигледно је било да је чин анексије изазвао озбиљну кризу и да су били све неизвеснији изгледи да ће велике силе изићи у сусрет српским захтевима, да су претње Аустроугарске

све опасније и да можда предстоји њен ултиматум. У Србији се зато осећала потреба за владом коју ће прихватити страначке вође и која ће у скупштини и пред светом показати јединство. Имајући то у виду, 24. фебруара 1909. године образована је коалициона влада на челу са Стојаном Новаковићем, с тим што је Миловану Миловановићу остављен ресор министра иностраних дела. Својим првим обраћањем Скупштини Стојан Новаковић је, у саопштењу које је прочитао посланицима, указао на то да ће влада изнети пред Европу српско питање као своје народно што захтева општу слогу у земљи.

Прво је реаговала енглеска влада која се из руског министарства иностраних дела 25. фебруара упознала са текстом меморандума упозоравајући да би предавање истог било безумље и да га ни једна сила неће подржати. На такво држање сила Србија је почетком марта одговорила помирљивијим држањем предајући целу ствар у руке сила – али је већ све било предалеко отишло. У Бечу су њено држање неблагонаклоно примили с обзиром на то да су се гласови о меморандуму прочули у јавности. Аустроугарска влада је захтевала да уђе директно у преговоре са Србијом, а што је било противно становишту Европе. По најпоузданијим изворима Аустроугарска је завршавала мобилизацију трупа које су биле одређене да упадну у Србију.

Драматичном заоштравању кризе због притиска Аустроугарске на Србију допринело је отворено придруживање Немачке својој савезници. Њен амбасадор у Петрограду је 22. марта ултиматумом затражио да се руски државни врх беспоговорно обавезе да ће прихватити захтев Аустроугарске за аболитијом чл. 25 Берлинског уговора. Том приликом је руској влади пренесено да ће Аустроугарска војнички упасти у Србију ако Русија не прихвати анексију. На тајној седници у Царском селу, којом је председавао цар Николај, одржаној сутрадан, констатовано је да Русија није спремна за рат и да је одлучила да прихвати немачки захтев. Српски посланик у Петрограду овим речима је описао атмосферу која је тамо владала: „Стање је веома критично и влада руска чини све спасти Србију од инвазије која би била крај свему. Жртвује чак и своје достојанство јер је због нас пристала на овај последњи корак“. Одмах за Русијом су и западне силе прихватиле чин анексије што је по њиховом диктату и Србија морала 30. марта учинити.

Иако би се овакав крај кризе могао схватити као пораз српске и Антантине политике, остало је нешто што се није могло онемогућити. Српско питање формулисано међу политичарима и партијама у Скупштини остало је као основа и путоказ даље политике Србије. Миловановићу, Новаковићу, Пашићу, Рибарцу преостало је само да анализирају међународну ситуацију и утврде ред корака које ће предузети. Два су питања којима је требало хитно приступити: одбрани од Аустроугарске и решавању српског питања. Било је скоро једнодушно уверење да је Србија брана агресивним плановима Аустроугарске. Судбина Босне и Херцеговине била је озбиљна опомена да се Србија налази угроженом а самим тим би се можда срушили и сви планови везани за српски народ у целини. Већ спомињана идеја у скупштинским дебатама о балканском савезу видела се као једино средство коме треба неизоставно прићи. Током 1909. године отпочели су најпре разговори око склапања српско-бугарског уговора који је требало да буде кичма тог савеза. А када је у септембру 1911. Италија отела од Турске део северне Африке, могло се са сигурношћу претпоставити да су велике силе кренуле у комадање турске територије не хајући за то што је европски део Турске насељен хришћанским живљем, дакле, сународницима балканских држава. Тиме су велике силе показале да за њих нема више Берлинског уговора. Из деобе Турске, међутим, биле су искључене балканске државе, што је значило да за њих, пре свега за Србију, уговор важи и даље. Била је то велика самообмана у којој су живеле велике силе. За Србију Берлински конгрес више није важио. У наредним месецима био је готов балкански савез, чиме се у ствари дошло до исхода да се, поред осталог, реши део српског питања, што ће се и десити у Балканским ратовима 1912/13, док ће остали део бити гарантован у Првом светском рату.

Дакле, тридесет година после Берлинског конгреса, Србија је, имајући у виду животне интересе Срба ма где они живели, највише допринела да се крене разбијати тај обруч који је спутавао балканске земље и народе да самостално реше вишевековно Источно питање, разуме се и српско питање као његов органски део, а да се у првом реду балканској политици централних сила узврати пркосним изазовом.